

ЗАЛЕСНОВА О.В.

Київський національний лінгвістичний університет

СУБ'ЄКТНО-ОБ'ЄКТНІ ВІДНОШЕННЯ ТА ЇХНЯ РЕАЛІЗАЦІЯ В МОВІ

У статті йдеться про особливості суб'єктно-об'єктних відношень, основні засоби їхньої мовної реалізації та основні форми вираження суб'єкта та об'єкта в іспанській та українській мовах.

Ключові слова: суб'єкт, об'єкт, суб'єктно-об'єктні відношення, дія, предикат.

В статье идет речь об особенностях субъектно-объектных отношений, основных средствах их языковой реализации, а также об основных формах выражения субъекта и объекта в испанском и украинском языках.

Ключевые слова: субъект, объект, субъектно-объектные отношения, действие, предикат.

The article deals with the peculiarities of subject-object relations, the main methods of implementation language and basic expressions of subject and object in the Spanish and Ukrainian.

Key words: subject, object, subject-object relation, action, predicate.

Проблеми лінгвістичної типології відносяться до одвічних і важливих проблем лінгвістики. В наші дні актуалізується типологічний підхід до вивчення мов. Це пояснюється тим, що все більша увага приділяється системно-структурним і функціональним властивостям різних мов. В останні десятиліття активно розвиваються також неграматичні аспекти лінгвістичної типології: типологія фонетичних систем, семантична і лексична типологія (що отримали новий стимул з розвитком когнітивної лінгвістики), виникли також нові напрямки в типології граматики, все це й зумовлює **актуальність** даної наукової статті.

Мета статті полягає в аналізі особливостей суб'єктно-об'єктних відношень та основних засобів їх мовної реалізації.

Залєснова О.В.

Предметом дослідження є основні форми вираження суб'єкта та об'єкта в іспанській та українській мовах.

Відношення, в яких знаходяться між собою предмети та явища, що нас оточують, містять певну ознаку позитивного або негативного зв'язку між об'єктами, їхньої односторонньої або взаємної залежності один від одного. Можна говорити про різноманіття типів відношень: між предметами, поняттями та судженнями, в просторі, в часі, за величиною, відношення порівняння, протиріччя тощо.

В основі пізнання, яке здійснюється мовцем у певному просторі та часі, лежать суб'єктно-об'єктні відношення. Мовець виконує роль суб'єкту сприйняття, в той час як об'єктом може виступати будь-який елемент навколишньої дійсності.

Традиційне значення суб'єкта та об'єкта дає Лінгвістичний енциклопедичний словник: «Суб'єкт (латинське *subjectum*) – це термін логіки, що позначає предмет, стосовно якого формулюється судження, співвідноситься з предикатом. У логічних теоріях суб'єкт трактується або як уявлення про об'єкт, або онтологічно – як сам об'єкт дійсності. В традиційній граматиці термін «суб'єкт» був використаний для позначення члена речення, який виступає предметом думки (судження). Розрізняють граматичний суб'єкт (відповідно – підмет), що відноситься до синтаксичної структури речення (плану вираження); і семантичний суб'єкт, що відноситься до змісту речення [1:338]. Об'єкт (від латинського *objectum* – предмет) – це формальна і змістова категорія синтаксису. Стосовно змісту об'єкт є назвою предмета або особи, на яку спрямована дія, виражена дієсловом» [1:289]. Таким чином, суб'єкт і об'єкт сприймаються як семантичні категорії, а відношення між ними встановлює предикат.

На думку лінгвістів (А.В. Бондарко, Г.А. Золотова, Т.Б. Арутюнова, І.Б. Долініна та ін.), визначення того, який компонент даного речення виражає семантичний суб'єкт, а який компонент – семантичний об'єкт, базується на відображенні в семантиці речення того, хто в дійсності є виробником даної дії і що (або хто) є тим об'єктом, на який ця дія спрямовується. У деяких дослідженнях суб'єкт характеризується як виконувач дії. Наприклад, С.Є Яхонтов

пише з цього приводу: «Відносини між суб'єктом та об'єктом є завжди однаковими: суб'єкт здійснює дію, а об'єкт підпадає під цю дію, це впливає із самого їх визначення» [2:46]. В даному випадку суб'єкту приписують властивості агенса. Проте в лінгвістичній літературі суб'єкт отримує й інші визначення. Наприклад, у С.Д. Кацнельсона знаходимо таке формулювання: «Суб'єкт... це синтаксична функція, що зумовлена змістовною валентністю дієслова... Ми не підміняємо поняття суб'єкта агенсом... Розподіл позицій не виключає перенесення назви речі на позицію суб'єкта, і відповідно імені особи – на позицію об'єкта» [3:63]. У цьому випадку суб'єкту приписується функція підмета, в результаті чого ці поняття можуть ототожнюватися.

З іншого боку, з робіт деяких лінгвістів (Ю.Д. Апресян, Г.А. Золотова, Є.В. Падучева, В.А. Успенський та ін.) впливає, що суб'єкт займає проміжну позицію між агенсом та підметом, не ототожнюючись ні з тим, ні з іншим. Нетотожність суб'єкта агенсу виражається у тому, що позицію суб'єкта може займати не тільки агенс, а й будь-який інший семантичний елемент. Нетотожність суб'єкта підмету проявляється у тому, що при зміні стану дієслова суб'єктно-об'єктні відношення залишаються незмінними, в той час як змінюються відносини між підметом і додатками в реченні. Водночас будь-яка дієслівна конструкція є відображенням тих відносин, якими дієслівна дія пов'язує між собою суб'єкт дії, об'єкт дії, знаряддя дії тощо.

Основними формами вираження суб'єкта є іменники, особові займенники, крім того, у функції суб'єкта може бути інфінітив, а також будь-яка субстантивована одиниця системи мови. У функції суб'єкта також можуть виступати підрядні речення.

Значення суб'єкта дії, як правило, виражається в українській мові формами називного відмінка, а в іспанській мові – безприйменниковим вживанням іменника в ролі підмета: *хлопчик читає – el niño lee; пташка летить – el pájaro vuela; квітка росте – la flor crece.*

І в українській, і в іспанській мовах суб'єкт дії іноді передається іншими засобами. Речення з прямим об'єктом дії і суб'єктом, що

виражений зазначеними вище способами, можуть бути трансформовані у синонімічні за змістом речення шляхом заміни активної форми дієслівного присудка на пасивну, і тоді в українській мові суб'єкт дії набуває форми орудного відмінка, а в іспанській вживається, як правило, з прийменником *por*: *Minístrp príííme delegación.* / *Delegación búde príííññati mínístrom* – *El mínístro recibirá la delegación.* / *La delegación será recibida por el ministro.*

Вибір українського відмінка, який виражає значення суб'єкта, багато в чому залежить від характеру дієслова, тобто предиката, в залежності від того чи позначає він дію або стан. Як в українській, так і в іспанській мовах спостерігається семантична потреба у вираженні фізичних та емоційно-психічних станів людини за допомогою особливих лексико-граматичних засобів або прийомів.

В мові суб'єкт виконує три функції: структурну, семантичну та комунікативну. Структурна функція суб'єкта полягає в тому, що він обов'язково є компонентом предикативного комплексу. Семантичною функцією суб'єкта є позначення виконавця дії, носія стану чи ознаки, позначеного в предикаті. У цій функції виступають іменники. Суб'єкт також може вказувати на носія ознаки, дії або стану.

Під об'єктом дії ми розуміємо предмет, на який спрямована в тій чи іншій формі діяльність суб'єкта. Як правило, об'єкт виражається іменником, а також іншою частиною мови, яка називає субстанцію. Поняття об'єкту передбачає наявність дії, без якої воно неможливе. З іншого боку, об'єкт, як пасивний учасник дії, співвідноситься з активним виконувачем дії – суб'єктом. Різноманіття форм вираження об'єкта в реченні дозволяє йому виконувати різні синтаксичні функції: підмета, прямого додатку, непрямого додатку.

Значення об'єкта дії в українській мові виражається, як правило, формами знахідного відмінка: *Хлопець читає газету; Я бачу людину; Ми вивчаємо іспанську мову; Я слухаю музику; Подзвони своєму другові; Олена любить сестру.* В іспанській мові спосіб маркування об'єкта дії залежить від семантичної опозиції «істота/неістота». Неживий об'єкт дії не має особливого граматичного оформлення. Він «проявляється» в реченні завдяки перехідному дієслову, з яким

семантично співвідноситься, та змісту висловлення: *El muchacho lee el periódico; Estudiamos la lengua española; Escucho la música*. Але якщо об'єкт є істотою, то на його граматичну функцію вказує прийменник *a*, який ставиться перед таким прямим додатком: *Veo a una persona; Llamo a tu amigo; Elena quiere a su hermana*

Взагалі, відмінності в граматичному оформленні еквівалентних за змістом словосполучень української та іспанської мов часто визначаються різницею семантичних значень дієслів, а також різними принципами семантичного втілення категорії перехідності/неперехідності в конкретних дієсловах. Тобто дієслова, синонімічні на міжмовному рівні, мають свої індивідуальні смислові відтінки, а перехідність/неперехідність таких дієслів семантично може сприйматися по-своєму кожною мовною спільнотою.

Об'єкт, як і суб'єкт, відображає семантику предмета. Його відмінністю від суб'єкта у функціональному плані є те, що перший виражає дійову особу, а другий виражає особу або предмет, що підпадає під його дію, тобто як суб'єкт, так і об'єкт функціонують в комплексі з предикатом.

Основним засобом мовної реалізації суб'єктно-об'єктних відношень розглядається категорія стану дієслова. Категорія стану є суттєвою саме для процесу комунікації, тобто функціональної реалізації мовних форм і передачі відповідних смислів.

Актив і пасив поєднуються у загальній категорії стану на підставі відношення дії до її суб'єкта та об'єкта і протиставляються в межах категорії стану за характером цього відношення: а) відцентрова дія /актив/ – доцентрова дія /пасив/; б) афіцірованість суб'єкта-підмета /пасив/ – активність суб'єкта-підмета /актив/ [4].

За визначенням О.В.Бондарка, стан – це граматична категорія, яка утворюється опозицією таких рядів граматичних форм, значення яких відрізняються семантичною інтерпретацією однієї й тієї ж поняттєвої відповідності “суб'єкт – поняття дії – об'єкт. Традиційний погляд пов'язує аналіз категорії стану з вивченням характеру відношення учасників ситуації до дії, яка виражена у предикаті [5].

Суб'єкт/об'єкт – це білатеральна єдність, і саме предикат регулює її функцію бути першим або другим. Співвіднесеність

предиката із суб'єктом або об'єктом реалізується категорією особи, яку має дієслово. Суб'єктно-об'єктна предикативна структура – це логічна структура речення, в якому головним є предикат.

Обумовленість реалізації суб'єкта та об'єкта певним типом синтаксичної конструкції є суттєвою ознакою, яка щонайбільше пов'язана із системно-категоріальним змістом предиката, й насамперед із значенням стану.

Суб'єктно-об'єктні відношення також пов'язані із парадигмою відмінків, а категорія суб'єктності/об'єктності в структурі мови формувалася на основі синтаксичної категорії відмінка. Суб'єкт, виражений в синтетичній парадигмі називним відмінком, став обов'язковим, головним компонентом предикативного комплексу; в той час як об'єкт став його другорядним компонентом, залежним від дієслова.

Сутність суб'єктно-об'єктних відношень виражає специфіку відображення в мові уявлення мовця про світ. Основними різновидами суб'єктно-об'єктних відношень є:

трансформативні відношення – суб'єкт змінює стан або місце розташування об'єкта;

креативні відношення – суб'єкт створює, відтворює або знищує об'єкт;

адресативні відношення – суб'єкт звертається до об'єкта;

фактитивні відношення – суб'єкт впливає на волю, розум або почуття об'єкта;

перцептивні відношення – суб'єкт сприймає об'єкт органами чуттів;

привативні відношення – суб'єкт потребує об'єкта;

емотивні відношення – суб'єкт відчуває певне почуття до об'єкта;

інструментальні відношення – суб'єкт використовує об'єкт;

когнітивні відношення – суб'єкт пізнає об'єкт [6].

В ситуації мовлення найтісніше пов'язаними з реалізацією суб'єктного та об'єктного змісту є її безпосередні учасники, тобто мовець та слухач. Що ж до моменту та місця здійснення мовлення,

їхній зв'язок із суб'єктно-об'єктним протиставленням видається менш очевидним.

Висновки та подальші перспективи досліджень.

Лінгвістична типологія прагне не тільки позначати та класифікувати факти відмінності й подібності мов, але й пояснювати їх, і це зближує її завдання із завданнями теоретичної лінгвістики. Найтісніше типологія пов'язана з лінгвістичними теоріями функціонального напрямку, тобто такими, що пояснюють наявне різноманіття мов особливостями їхнього функціонування.

В останні десятиліття спостерігається значний прогрес типології морфологічних категорій: стану, виду, часу, способу, класу (роду), числа тощо. Для подальшого дослідження цікавим може стати більш детальне вивчення реалізації суб'єктно-об'єктних відношень в іспанській та українській мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лингвистический энциклопедический словарь* / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
2. *Яхонтов С. Е.* Конструкции, называемые пассивными в китайском языке // Категория залога. / Сергей Евгеньевич Яхонтов. – Л. : изд. АН СССР, 1970. – С. 42-52.
3. *Кацнельсон С. Д.* Типология языка и речевое мышление. / Соломон Давидович Кацнельсон. – Л. : Наука 1972. – 213 с.
4. *Гухман М. М.* Развитие залоговых противопоставлений в германских языках. Опыт историко-типологических исследований родственных языков. / Мирра Моисеевна Гухман. – М. : Наука, 1964. – 294 с.
5. *Бондарко А. В., Буланин Л. Л.* Русский глагол. / Александр Владимирович Бондарко, Лев Львович Буланин. – Л. : Просвещение, 1967. – 192 с.
6. *Шубик С. А.* Категория залога и поле залоговости в немецком языке. / Сады Александрович Шубик. – Л. : Наука 1989. – 121 с.